Kaleidoscope
Művelődés-, Tudomány- és Orvostörténeti Folyóirat 2013. Vol.4.No.6.
Journal of History of Culture, Science and Medicine ISSN/EISSN: 20622597

Bőr- és hajápolás Bizáncban

The skin and hair care in Byzantine Empire

Dr.Prof. em. Józsa László DSc
jozsalg@freemail.hu

Initially submitted May 10, 2013; accepted for publication July15, 2013

Abstract:
Although Byzantium is known more as a religious state, in everyday life, vanity and desire for beauty and eternal youth existed and led women to pay special attention to thei appearance. The most Byzantine people followed the Roman tradition and the pagan aesthetic concept of the beauty of the body and made many cosmetic preparations: pure facial cosmetics, perfumes, and hair dyes. As native Greek, Roman and Byzantine women (all Mediterranean people) were not naturally fair-skinned, they tried hard spending much time applying whitening make-up, usually containing white lead or chalk powder to fit their model of beauty. The recognition that lead was poisonous did not discourage their point of view on the importance of the white skin.
The hairstyles of Byzantians has paid no attention, however Byzantine icons and frescoes provide extraordinally gallery of hairstyle fashion. The author evaluated 200 icons and 100 frescoes, which originate from the posticonoclastic period. The icons and frescoes shows 492 subjects on which hairstyle was visible, children 52 (10,6 %), female 92 (18,7 %), male 273 (55,5 %) and angels 75 (15,2 %). Children have unique hairstyle their hair was shaved off or cut short. The ladies came to wear complicated hairstyles altogether 18 different hairstyles can distinguished. Most of the males wore their hair short leaving their ears visible. The „barbarians" and monks wore long flowing beard and long dense moustache. Among males 66,6 % wore both beard and moustache, 9,7 % only beard, only moustache 2,7 % , and 20,9 % of men face was shawed.

Keywords: skin care, bath, hair styles, hair colouring

Kulcsszavak: bőrápolás, fürdés, hajviselet, hajfestés

Fürdés, személyi higiéne

Amennyire nem törődtek a környezet higiénéjével a Kelet-Római Birodalom lakói, annyira általános volt a személyi tisztálkodás. A császári és nemesi palotákban tisztasági fürdők, zuhanyozók, úszómedencék épültek, minden nap fürödtek. Prokopiosztól tudjuk, hogy Theodóra órákat töltött a vízben, Zoé császárnő szintén nagy gondot fordított tisztálkodásra, szépségápolásra (Kulcsár 1978), III. Romanosz császárt pedig éppen a medencéjébe fojtották

bele 1034-ben (Pszellosz 11. század). Bíborban született Konstantin császár elrendelte, hogy amikor hadba száll, „ *A mensuratornak magával kell vinnie türk fürdőt*[1] *…szattyánból készült bőr víztartállyal"* (Moravcsik 1984). A középosztály és a szegény néprétegek nem engedhették meg maguknak a lakáshoz tartozó fürdőszobát, részükre a számtalan tisztasági fürdő nyújtott lehetőséget. Egyedül a fővárosban több mint száz fürdő működött, nagy részük nyilvános, mindenki számára hozzáférhető, még a szegények részére is megfizethető. Úgy tűnik, hogy a népesség nagy része hetente kétszer vett tisztasági fürdőt. Ugyanezt a gyakoriságot találjuk a Pantokrátor kórház működési szabályzatában. Borisz, bolgár uralkodó I. Miklós pápához írott levelében azt állítja, a 911-ben kötött bizánci békeszerződés rögzíti az orosz—varégeknek a korlátlan fürdési jogát Konstantinápolyban (Obolensky 1999). A kórházaknak, kolostoroknak külön fürdőik voltak, a gyógykezelésnek is fontos eszköze a hidroterápia. A Birodalom területén feltörő számtalan gyógyforrást, hévizet nemcsak gyógyításra, hanem tisztálkodásra is használták.
Mosdás, fürdés, mosás hamulúggal, vagy szappannal történt. A szappan és illatszerek nemcsak a piacokon, hanem a boltokban is széles választékban kaphatók (Kazsdam és Litvarin 1961). A tisztálkodás, bőrápolás nem a közép- és felső osztályok privilégiuma volt.

Bőrápolás
A rendszeres fürdés, utána olívaolajos bedörzsölés a városi lakosság körében általánosan elterjedt szokás (Diamandopoulos és mtsai 2001). A bizánciak vezették be az arc, homloktájék, nyak kozmetikai célú masszírozását rendszerint meleg fürdőt követően. Az előkelő hölgyek napi készülődésében legalább félórányi időt vett igénybe az arc simítása, dörzsölése, ütögetése, gyúrása, csipkedése, azaz valamennyi olyan fogás, amelyek napjaink szépészetében is használatos (Józsa és Kannus 1989).

Theophanes Nonnus (10. század) Epitome című, 297 fejezetből álló művében három részt szentel a kozmetikai medicinának (Papas és mtsai 2012). Ebből kitűnik, hogy mind a nők, mind a férfiak széles körben használtak kozmetikumokat. Több száz fajta kenőcsöt, krémet, bedörzsölő szert, illatosított testápoló szert hoztak forgalomba (Varella 1996). Nikolaosz Mürepszosz 13. századi orvos terjedelmes gyógyszerkönyvében több mint 2500 orvosság receptjét adja meg, ezek között jó néhány bőrápoló, illetve kozmetikai szer is szerepel. (Miller 1985). Szépítőszereik pontos összetételét, az egyes alkotók arányát nem ismerjük. Azt tudjuk, hogy kozmetikumaikban egyaránt használtak növényi, állati és ásványi eredetű anyagokat, olykor meglepően helyes indikáció alapján (I. és II. táblázat). A kozmetikumok alapanyaga az olívaolaj, zsír, vaj, különféle gyanták, ritkán anyatej. Ezekhez keverték az illatanyagokat, mézet, gyógynövények főzetét, vagy kivonatát. A parfümöket lepárlással állították elő (Varella 1996). A mediterrán nők bőre halvány kreol, ám a kívánatos bőrszín a divatnak megfelelően a hófehér volt. A bőr „kifehérítésére" mészporos púdereket, valamint ólom—fehér port használtak, mit sem törődve az ólom mérgező hatásával (Stewart 2007). A bizánciak számos kozmetikuma tartalmazott mérgező anyagokat, különösen toxikusak voltak hosszú használatkor (Diamandopoulos 1996). A kozmetikumokkal szemben támasztott másik követelmény, (a nők örök álma), a bőr öregedésének, ráncképződésnek a megelőzése, megakadályozása. Úgy tűnik ez sikerült Zoe császárnőnek (élt 978–1050), aki a lakosztályában hatalmas kozmetikai laboratóriumot rendezett be, maga gyártotta szépítőszereit. Nem tudjuk pontosan milyen összetételű bőrápolókat, kozmetikumokat

[1] Ez a türk fürdő, tulajdonképpen a magyarok bőrből készült, hordozható fürdőalkalmatossága volt, a bizánciak nemcsak ezt a berendezést, hanem annak nevét is átvették a magyaroktól (Józsa 1996, Moravcsik 1984)

állítottak elő Zoe laboratóriumában. Hatásosak lehettek, mert a leírások szerint 70 éves korában még teljesen sima, ránctalan, üde, pirospozsgás, a fiatalokéhoz megtévesztésig hasonló volt a bőre, haja hullámos, aranyszőke, amint arról a szemtanú orvos, Michael Pszellosz beszámolt : *„Jól lehet már elérte a hetvenes éveit, az arcán nincsen egyetlen ránc. Olyan üde, mint első fiatalsága idején”* (Ljubarskij 2004, Pszellosz 1968). Ugyanilyen fiatalnak ábrázolja a Hagia Szophia templomban lévő mozaik, amely a császárnő 64 éves korában készült.

Bőrápolók, kozmetikumok

Arcpakolás: A bizánci kozmetikai szerek sorában elsőként a pakolásokat említem. Alkalmi és „karbantartó” pakolásokat végeztek (csakúgy, mint napjainkban). Néhány arcpakoló összetevőit ismerjük, azonban ezek mennyiségi arányairól nincsenek ismereteink. Alkalmi pakolásra a méz + tökbél + rózsavíz elegyét, „karbantartó” kezelésre inkább az árpaliszt + őrölt dióbél + tojásfehérje + petrezselyem + timsópor elegyét alkalmazták. Alkalmanként pézsmát, vagy más illatanyagot kevertek a készítményeikhez.

A kenőcs és paszta a leggyakoribb gyógyszerformák, az összes orvosságnak legalább fele. Nem tettek különbséget a szárazanyag tartalom alapján a paszta, kenőcs és krém között. Vivőanyagként általában a len- vagy olívaolaj, méhviasz, a sertés és a kecske zsírja, a juh és marhafaggyú, valamint a vaj szolgált. A kenőcs alapanyaga többnyire méhviaszt és mézet is tartalmazott. A felhevített vivőmatériához keverték a gyógynövény őrleményét, vagy kipréselt nedvét, főzetét, továbbá bort, ámbrát, mósuszt stb. A készítmény konzisztenciájának változtatására lenmaglisztet, örmény agyagot, terra sigillátát adagoltak. A kenőcsökbe és pasztákba számtalan féle hatóanyagot tettek, a kamillától és fokhagymától kezdve a kámforon és gyantákon át a porított timsóig, vörös vasércig. A kenőcskészítés szinte művészet számba ment, egy-egy híres kenőcskészítő népszerűsége vetekedett a korszak sztárjaiéval, a cirkuszi kocsihajtókéval. Szent Demeter (Thesszalóniké védőszentje) életírásában olvashatjuk, hogy Illíria beteg kormányzóján alkalmazták *"...a külső kenőcsök ügyes keverékeit, amelyek könnyen megpuhítják a test felületének keménységeit"* (Klimakosz). A kenőcsök közé tartozott a flastrom, amely azonban nem azonos a napjaink köznyelvében így nevezettel, a tulajdonképpeni collemplastrummal. Különös népszerűségnek örvendett a görög flastrom (disznózsír és gyanta egyenlő arányú [= aa] keveréke), és a zsidó flastrom (gumiarábikum, timsó, sáfrány aa keveréke). Az illatanyagokat, gyantákat tartalmazó kenőcsök gyakran a belszervi bajok kezelését is szolgálták. A bizánciak által előszeretettel használt méz, viasz, viperaméreg, korál, pézsma manapság is népszerűek az alternatív orvoslásban, természetgyógyászatban és a kozmetikai ipari termékekben, ám a hódhere, féregolaj, múmiapor, stb. napjainkra kiszorultak (Lev 2003). Vélhetőleg nemcsak pszichésen hatott a kenőcsökben és belsőleg egyaránt alkalmazott pézsma, ámbra, mósusz és az emberi anyatej. Kiterjedten használták kozmetikumaikban azokat a fűszernövényeket, amelyeknek napjainkban nem tulajdonítanak szépészeti, vagy gyógyhatást (Lardos 2006). A szegfűszeg, gyömbér, fekete és fehér bors, szerecsendió, fahéj, babér, ánizs stb. jórészt import révén, Etiópiából, Indiából, Kínából és Arábiából került Bizáncba. Számos bőrápoló és szépítőszerük tartalmazta a különböző pálmák levelének főzetét, a mirtusz levelét és bogyóját, a mirtuszolajat, a mastixfa gyantáját, a gumiarábikumot, nárdusolajat, a rózsaolajat, a mirhát, a kassziát, a mandragóra gyökerét és az ebből készített mandragórapasztát (Józsa 2004).

A bedörzsölők egyaránt bőrápoló és terápiás szerek. Minden esetben fürdést követően végezték a testápolást, olíva- vagy nárdusolajjal, mindkettőhöz illatanyagokat, esetleg kámfort

tettek. A száraz bőr és bőrkeményedések felpuhítására szintén olajos bedörzsölés volt szokásban, illetve az olajhoz adagolt anyagokkal (gyömbér, mustármagliszt stb.) igyekeztek a hatást fokozni.

Hintőporokat kevés esetben alkalmaztak. A csecsemők bőrápolására szóda (nátron vagy hamuzsír!!) tartalmú kréta és mészkőpor szolgált. Fehér zászpát (*Veratrum album*) kevertek ahhoz a hintőporhoz (és kenőcshöz), amellyel a bőr élősködőit kívánták eltávolítani. Hűtő és bőrnyugtató hatása lehetett a kámfor tartalmú hintőporoknak.

Füstölés: Gyakran végezték a női (külső) nemi szervek füstölését, mind terápiás, mind nemi vágyat fokozó célzattal. Az előbbi esetben vérzési rendellenesség, kimaradó havi vérzés és a szeméremtest fekélyes folyamata szolgáltatta a javallatot az édes köményből, ánizsból, mandragórából és tömjénből összeállított keverék használatára. A közösülés előtti (kb. 10-15 percig tartó) füstöléskor — amitől a nemi vágy erősödését remélték, — tömjént és gyantákat alkalmaztak a hölgyek.

Élősködők elleni szerek: A parazitás fertőzöttséget (tetvesség, rühesség) igyekeztek megelőzni a testszőrzetek eltávolításával, fürdőkkel, kenőcsökkel, ecsetelőkkel kezelni (Fornaciari és mtsai 2009, Mumcouglu 2008). Széles körben elterjedt a tetvesség, úgy tűnik a fejtetű és lapostetű egyforma gyakorisággal fordult elő (Araújo és mtsai 2000, Pap és Józsa 1990). A fejtetű terjedése ellen kopaszra nyírással próbáltak küzdeni (elsősorban a kolostorokban), de sokféle növényi főzet (lupinusz, hagyma, fehér zászpa stb.) mellett higanyos kenőcsöket és bedörzsölőket, ecetes ecsetelést is alkalmaztak (Cavallo és mtsai 2008).

Bőrápoló szerek előállításának törvényi szabályozása a Birodalomban

Már a hatodik században Julianosz császár törvénye szabályozta a gyógyszerészek és gyógyszertárak működését. Később ez a rendelkezés kiegészült a gyógyszerészettel rokon szakmák megnevezésére, azok tevékenységének szabályozására. VI. Leó (uralkodott 886—911) Eparchosi törvénykönyve rokon szakmának nyilvánította a gyertyaöntőt, a fűszerest és az illatszer készítőt (Lafont 2005). A gyertyaöntő (és kereskedő), valamint a fűszeres szakma hamarosan annyira eltávolodott a gyógyszerészettől, hogy évszázad múltán már a kisiparosok és kereskedők között tartották nyílván őket. A fűszeresek többnyire élelmiszerek forgalomba hozatalával foglalkoztak, illatszereket, orvosságokat nem tarthattak. Az illatszer készítők viszont nemcsak parfümöket és kozmetikumokat készíthettek és árulhattak, hanem (elsősorban) importból származó fűszereket is. A gyógyszerészeknek és patikáknak továbbra is megmaradt a joguk (orvosságokon kívül) illatszerekkel és fűszerekkel való kereskedésre (Varella 2005). A 10. században új (törvényesen elismert) mesterség, a kenőcskészítő tűnik fel, Kis-Ázsia északi partvidékén. Önálló laboratóriumokban, ipari méretekben állítják elő a kenőcsöket, egy részük orvosság, nagyobb hányaduk kozmetikum. A kozmetikai ipar (amely gyakran alig különült még el a gyógyszer előállítástól) rendkívül fejlett Bizáncban. Orvosok, gyógyszerészek, drogisták, parfümkészítők egyaránt ontották a — nem is túl drága, — szépészeti készítményeket (Cavallo és mtsai 2008, Varella 1996). Bizánc nemcsak importálta a kozmetikumok alkotóit Indiából, Etiópiából, Kínából, Arábiából, hanem részben azokat, részben a késztermékeket exportálta, is. A 12 - 13. században Magyarországra is nagy mennyiségű gyógyszert és kozmetikumot (mirtusz, nárdusolaj stb.) hoztak be a Kelet-Római Birodalomból (Magyary-Kossa 1929/1933).

Hajápolás

A külső megjelenés fontos volt a bizánciak számára (Haas és mtsai 2005). Jelezte a társadalmi státuszt, az egyén szerepét a társadalomban, olykor politikai jelentőséggel is bírt. A haj színe, viselete, formája része a divatnak (Melita 1995, Wolff 1952). Természetesen nemcsak időről-időre változtak a frizurák, hanem életkor, nem és szociális státusz szerint is (Kennel 1991). Korántsem kizárólag a nők büszkélkedtek frizuráikkal, hanem a férfiak is nagy gondot fordítottak a haj, szakáll, bajusz ápolására (Lascaratos és mtsai 2004). Liutprand igen elitélően nyilatkozik Phocas császár hosszú, lógó, fésületlen, kócos hajáról (Liudprand 2006).
Munkám során kétszáz ikonon és száz freskón látható személyek hajviseletét elemeztem. Az ikonokon 446, a falfestményeken 248 személyt ábrázoltak. Közülük kétszázharmincnyolcan (173 nő és 65 férfi) viseltek fejfedőt (kendőt, sisakot, vagy egyéb ruhadarabot a fejen, ami miatt hajzatuk nem értékelhető). Az idősebb hölgyek többsége kendő alá rejtette hajzatát. A maradék 492 személy között gyermek 52 (10,6 %), nő 92 (18,7 %), férfi 273 (55,5 %) és angyal 75 (15,2 %) volt. Bár ismeretes, hogy a Kelet-Római Birodalom előkelői szívesen viseltek parókát, a szemügyre vett festményeken nem tudtam megállapítani az álhaj viselést.

A nők frizurája igen változatos (James 2004, Melita 1995), szabadon hátra simított, varkocsba font, hátra fésült, fejtetőre felfésült, oldalra fésült, loknis, kontyba, vagy lófarokba összefogott és u. n. bubifrizura, egyenes, hullámos és göndör haj egyaránt előfordult. A képeken megfigyelhető női frizurák összesen tizenkilenc-féle alapformát, azoknak számtalan variációját mutatják (1-4. ábrák és IV. táblázat). A hölgyek több mint egyharmada szőke (33 nő, 35,8 %), fele (51,0 %) barna, nyolcuk (8,7 %) fekete, mindössze négy (4,3 %) vörös hajú. A férfiak több mint fele (58 %-a) barna, többen őszek (16,5 %) vagy kopaszok (16,5 %). A szőkék, vörösek és fekete hajúak aránya (a férfiak között) elenyésző (V. táblázat). A hajszín megoszlást elemezve feltűnik, hogy egyetlen hölgynek sem volt ősz hajzata, s a férfiak között sem gyakori. Még feltűnőbb, hogy a nők több mint egyharmada szőke. Ez antropológiailag nem magyarázható, hiszen a birodalom lakosságának többségét a déli rasszok (dinári, mediterrán, balkáni stb.) tagjai alkották, márpedig ezeknek sötét (barna, vagy fekete) a hajszíne, bőrük pedig világos kreol. Ez az eltérés arra utal, hogy számos hölgy festette a haját. Ismerték a haj szőkítésének módjait, ugyanis a képeken ábrázolt hölgyek több mint 30 %-a búza-, arany-, vagy lenszőke. Tralles-i Alexander (6. század) és Aegina-i Paulos (7. század) bár jó nevű orvosok voltak, részletesen leírták a haj szőkére és vörösre festésének módozatait, receptjeit (Heiberg 1921, Puschmann 1963). Korukban a mirtusz, citromlé, szandarakfa gyantájának zsírral történő elkeverésével érték el a megfelelő színezést, úgy hogy ezt a mixtúrát napokig a hajon tartották. Hajszőkítést más receptek szerint sáfránykivonattal, vöröshagyma hajának főzetével, szőlővenyige hamujával, vérehulló fecskefű főzetével stb. végezték (III. táblázat). Arra is vannak adatok, hogy a hölgyek napfényen „szőkítették" hajukat, ám testük egyéb területeit ruhákkal védték a sugárzástól. Úgy tűnik nem kedvelték a vörös hajszínt (a festményeken hölgyek mindössze 4 % - ának, ilyen a haja), a színezés festőbuzér kivonattal történt. A fekete hajszínt beléndek-, vagy szalvia főzetével, hennával érték el. A hennát Indiából importálták, nők, férfiak egyaránt használták az ősz szálak eltüntetésére, a hajzat feketére festésére (Boulnois 1972). Talán a gyakori hajfestésnek tudható be, hogy a megfigyelt 414 személy közül mindössze 31 férfinak volt ősz haja, nőnek egyetlennek sem. Olykor egészen extrém hajszínről értesülünk (bár művészi alkotásaikon nem ábrázolták), időnként divatban volt a kék, narancs és tűzvörös haj, amit festékkel, vagy megfelelő színű festékpor felvitelével értek el.

2013. Vol.4.No.6.
ISSN/EISSN: 20622597

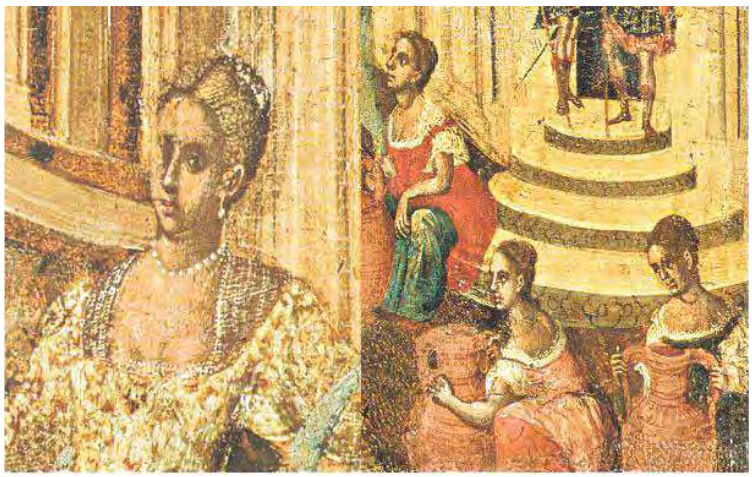

1. ábra Szt. György megöli a sárkányt. (Ikon részlete) Készítette:
Georgiosz Klontzasz (Kréta), 1560 k

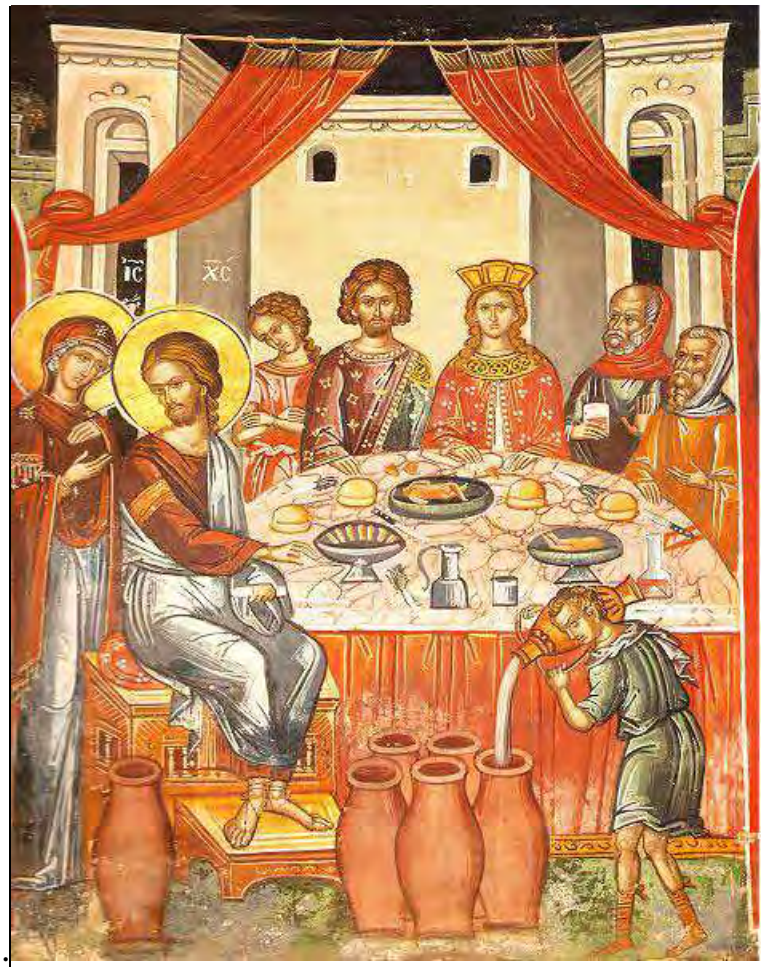

2. ábra Kánai menyegző. Nagy Meteora kolostor,
Meteora (Falfestmény), Készült: 1552.
A szőke menyasszony és a háttérben álló szolgáló,
valamint négy férfi és Krisztus haj, szakáll és bajusz viselete.

3. ábra Szűz Mária bemutatása a templomban. Ikon részlete. Angélosz, 15. század eleje.

A gyermekek többségét (40 gyermek, 77,4 %) barna hajjal ábrázolták,, hétnek (13,4 %) szőke, és mindössze négynek (7,7 %) volt fekete haja. A gyermekek frizurája nem mutat nagy változatosságot (4, 5. ábra).

4. ábra Szegény asszony, öreg férfi és gyermek frizurája. Ikon részlete. 13. század eleje. (Bizánci Múzeum, Athén)

5. ábra Falfestmény Rhetimno (Kréta), 14. század. A gyermekek frizurája nem mutat nagy eltéréseket, változatosságot.

A férfiak hajviselete hírből sem ennyire változatos, alapvetően nyolcféle hajviseletet (oldalra, vagy hátra fésült, középen, vagy baloldalon elválasztott, stb.) lehetett megállapítani, elvétve egy-egy „beatles" frizura is látható (2, 4, 6. ábrák). A férfiak egytizede kopasz, vagy erősen kopaszodó. Egy 16. századi miniatúrán a másoló barátnak bodorított szőke, tarkóig érő hajat festettek. A festményeken ritkán fordult elő gondozatlan (nyíratlan, fésületlen) haj, szakáll, csapzott bajusz. Ilyet főként remeték és Keresztelő Szt. János portréin látunk.

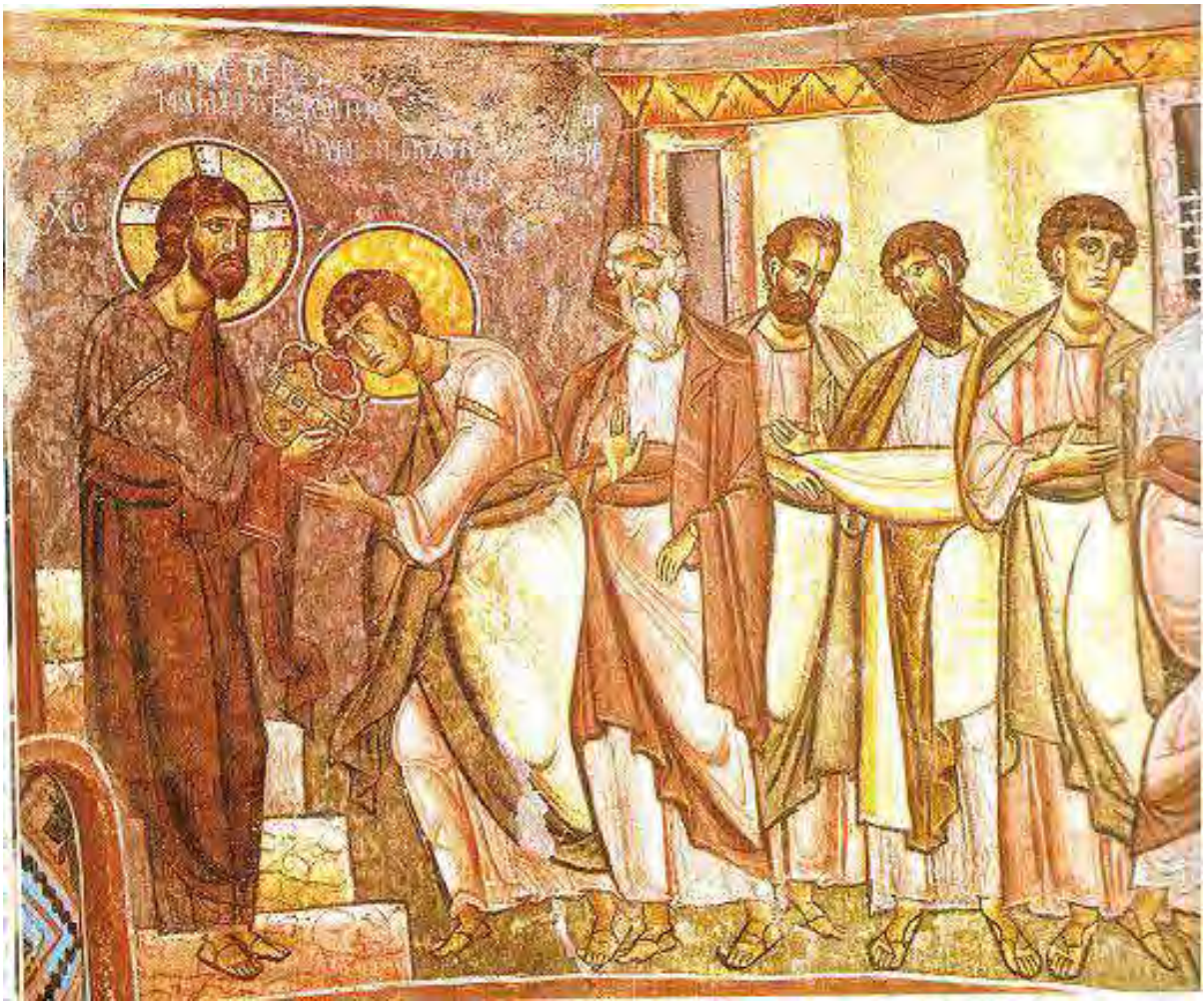

6. ábra Apostolok gyülekezete (Falfestmény részlet). Nikitari (Ciprus)

Szakáll- és bajuszviselet:A férfiak egyötödének arca borotvált, kb. kétharmaduk bajuszt és szakállt, egytizedük kizárólag szakállt páran csak bajuszt hordtak. A barbároknak és a szerzeteseknek hosszú, lengő szakállat, a nemeseknek rövid, nyírt szakállt és bajuszt tüntettek fel a képeken. Az előkelők és néhány pap szakálla bodorított, loknis, vagy befont (2, 6, 7, és 8. ábra).

7-8. ábra Szt. Theodor (Stratilatis). Athos. Protaton kolostor (Falfestmény). Készült 1290.
Kétágú, bodorított szakállt visel. Kétágú, ondolált szakállt, bodorított hajat visel.

Hajápolásra rózsa-, rozmaring-, vagy egyéb illatos olajat, liba és tyúkzsírt, használtak. Hitték és gyakorolták az aromaterápiát, hajnövesztő szerként fenyő-, mandula-, vagy köményolajat, pézsmát kentek fejükre. Hajmosás nem szappannal, hanem különféle samponokkal történt, (III. táblázat), mosást követően a hölgyek szenna oldattal öblítették hajukat. Sajnos nem ismerjük milyen gyakran mosták hajukat, valószínű, hogy a tisztasági fürdőik alkalmával. Hajbalzsamot készítettek a cédrusfa főzetéből, mohákból stb. Kopaszodás ellen a krokodil-, kígyó-, vagy libazsíros bedörzsölést végeztek. Szórványos adatok arra utalnak, hogy fényterápiát is alkalmaztak, napfénykezelés formájában. A pár perctől órákig tartó napozás után hideg fürdő következett, majd a fejbőr olajjal való bedörzsölése.

Frizurakészítés: A szegényebbek maguk nyírták, bodorították hajzatukat, a felső középosztály és az előkelők haját házi rabszolgák gondozták, ill. ezek hiányában fodrászhoz mentek. A férfiak többsége a nyilvános fürdőkben működő borbélyokkal hozatta rendbe haját, szakállát, bajuszát, illetve ott borotválkozott (Boon 1991). Ismerték és kiterjedten használták a hajsütő vasakat. Mind a férfiak, mind a nők bodoríttatták, ondoláltatták a hajukat, sőt a férfiak egy része a szakállát is.

Egyéb testszőrzetek: Ismeretes, hogy az ógörög hölgyek gondosan és gyakorta eltávolították nemi szőrzetüket. Ezt a hagyományt a Kelet-római Birodalom asszonyainak nagy része is tovább folytatta, a leánykák pubertás korától matróna korig. Érdekes módon a hölgyek idegenkedtek a kések és borotvák használatától (Boon 1991). Az ikonokon, freskókon mindössze öt mezítelen hölgyet láttam, ezek egyikén sem ábrázoltak sem hónalj, sem fanszőrzetet. Még az orvosi illusztrációkon sem tüntettek fel testszőrzetet. Nem dönthető el, hogy a festő szemérmességének, vagy annak köszönhetően, hogy a hölgyek leborotválták e szőrzeteiket. Valószínűleg a szőrzet eltávolítását sejthetjük az ábrázolásokon, ugyanis ezzel is igyekeztek megelőzni a lapostetvességet (9. ábra). Szőrtelenítésre a horzsakő és a kolofon szolgált leggyakrabban, ám amíg az előbbi igen durva, gyakorta hámsérüléseket okozott, addig a kolofonos módszer igen hasonlított napjaink gyantás eljárásához. Szegfűszeges kezelést vagy arzénszulfid ecsetelést is végeztek, de használták a borostyán mézgáját és az uborkát is, kérdéses milyen eredménnyel?

2013. Vol.4.No.6.
ISSN/EISSN: 20622597

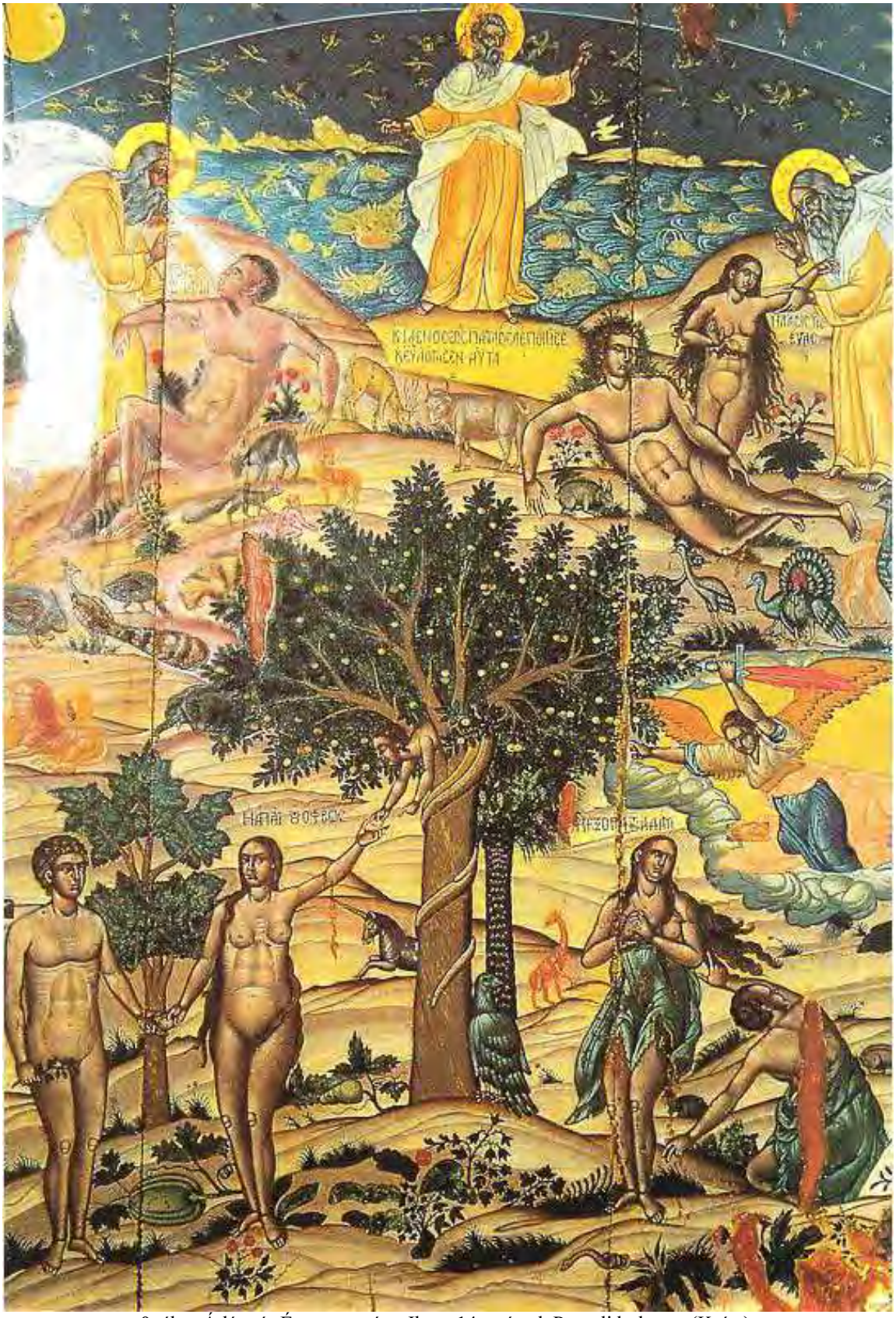

9. ábra Ádám és Éva teremtése. Ikon, 14. század. Preveli kolostor (Kréta).
A meztelen alakokon sem hónalj szőrzetet, sem fanszőrzetet nem tüntettek fel.

I. táblázat. Növényi anyagok bőrápoló szerekben

Köznyelvi név	Tudományos név	Felhasználás
Aloe	Aloe vera	Kenőcsben érzékeny bőrre
Korpa		Arckrémben
Ezerjófű	Erythraea centaurium	Ajakápoló, kicserepedésre
Tömjén	Boswelia thurifera gyantája	Bőrápoló, terhességi csíkok eltüntetésére
Gumiarábikum	Acacia senegal	Bőrápolás
Kerti bükköny	Vicia sativa	Bőr öregedése ellen
Gyömbér	Zingber sp.	Bőrlágyító
Orvosi ziliz	Althaea sp.	Bőrfehérítés
Rózsa	Rosacea sp.	Bőr és ajakápoló
Mustármag	Brassica sp.	Bőrlágyító
Mályva	Malva sp.	Száraz bőr ápoló
Viola olaj	Viola sp.	Bőr öregedése ellen
Szegfűszeg	Eugenia cariophyllata	Szőrtelenítés
Borostyán mézgája	Hedera helix L.	Szőrtelenítés
Kolofon		Szőrtelenítés
Uborka	Cucumis sp.	Depillálószer

II. táblázat. Növényi anyagok hajápolókban

Köznyelvi név	Tudományos név	Felhasználás
Árpakenyér pelyva szalma	Hordeum vulgare	Hajhullás kezelése Sampon Sampon
Fekete beléndek	Hyosciamus niger	Hajfestés (fekete)
Szőlővenyige hamuja	Vinis vinifera	Hajfestés (szőke)
Krókusz	Crocus sp.	Hajfestés (szőke)
Fekete bodza	Sambuscus niger	Hajfestés (szőke)
Vérehulló fecskefű	Chelidonium sp.	Hajfestés (aranyszőke)
Édesgyökér	Glycirrhiza glabra L.	Sampon
Henna	Lawsonia inersis	Haj és körömfestés (fekete/vörös)
Babér	Laurus nobilis	Hajhullás kezelése
Festőbuzér	Rubia tinctorum	Hajfestés (vörös)
Moha	Bryophites	Hajbalzsam
Mirtusz(bogyó)	Myrthus sp.	Hajápolás
Hagymahéj	Allium cepa	Hajfestés (szőke)
Olívaolaj	Olea europaea	Hajgöndörítés, hajápolás
Red bryony	Bryonia dioica	Fejtetvesség
Szalvia	Salvia sp.	Hajfestés (fekete)
Verbéna	Verbena sp.	Hajápolás
Borecet	Vitis vinifera	Fejtetvesség

Csillagfürt	Lupinus sp.	Fejtetvesség
Fűzfa kéreg, levél	Salix sp.	Hajerősítő
Bor		Hajerősítő

III. táblázat. Ásványi anyagok a kozmetikumokban

Köznapi elnevezés	Kémiai elnevezés	8—12 századi alkalmazás	Mai alkalmazás
Timsó	Kálium-aluminiumszulfát	make up	adsztringens
Örmény agyag	Bolus armenicus	fogápolás	fogkrém
Ólomfehér	Ólomkarbonát	bőrfehérítő	
Kvarc kristály		bőrkeményedés	microdermoabrazio
Hematit	Vas(III)oxid	adsztringens	
Ólomfehér	Ólomoxid	bőrfehérítés, rüh kezelése	
Szódabikarbonát	Nátriumhidrokarbonát	bőr szárítás	
Horzsakő, tajtékkő		bőrkeménység, szőrtelenítés, fogfehérítés	bőrkeménység eltávolítása
Aranykő	Arzénszulfid	depiláció	
Oltatlan mész	Kalciumoxid	bőr fehérítés, pigmentfoltok eltüntetése	
Szóda	Nátriumkarbomát	bőr és fogfehérítés	
Kén	Szulfur	zsíros bőr kezelése	acne, zsíros bőr kezelése
Borkősav	Acidum tartaricum	pattanások kezelése	
Nátriumborát	Natriumtetraborát	bőrápoló krém alkotórésze	
Fehérmárvány por	Kalciumkarbonát	fogfehérítő	

IV. táblázat. A bizánci nők frizurájának variációi

Hajviselet	Hölgyek száma	Angyalok száma
Hosszú, sima haj, vállakra hajló	5	14

A fejtetőre fésült loknis haj, amely a fejen torony-szerű képződményt alkot	3	2
Hosszú dús haj, a fejtetőre fésülve	5	4
Fonott haj, a fejet körülfogja	4	4
Sima, szétterülő haj a homlokon	5	9
U.n. „dinnye-frizura” amely cikkenként összeszedett hajból áll össze.	5	2
Hosszú loknikba rendezett, a nyakat takaró haj	9	6
Hajtekervények a fül körül	9	5
Loknikba rendezett, vállig csüngő haj.	10	8
Természetes hullámos, vagy göndör haj	8	5
Két vagy három ágba fonott u.n. copfok.	9	0
„Lófarok” frizura	5	0
Egyenes, sima haj, két oldalon összefogva	3	0
Kontyba rendezett haj	5	4
Egyéb frizurák	7	12

V. . táblázat. Bizánci festményeken látható személyek hajszíne

Hajszín	**Gyermek No. 52**	**Nő No. 92**	**Férfi No. 273**	**Angyal No. 75**
Barna	40 (76,9 %)	47 (51,1 %)	158 (58,0 %)	57 (76,0 %)
Szőke	7 (13,5 %)	33 (35,9 %)	4 (1,5 %)	16 (21,3 %)
Fekete	4 (7,7 %)	8 (8,7 %)	16 (5,7 %)	2 (2,7 %)
Vörös	1 (1,9 %)	4 (4,3 %)	5 (1,8 %)	--
Ősz	--	--	45 (16,5 %)	--
Kopasz	--	--	45 (16,5 %)	--

IRODALOM

ARAÚJO A, FERREIRA LF, GUIDON N, MAUES DA SERRA FREIRE N, REINHARD KJ, DITTMAR K.: *Ten thousand years of head lice infection*. Parasitol Today **16,** 269-276, (2000).

BOULNOIS, L.: *A selyemút*. Kossuth Kiadó, Budapest. 1972. (92-99 oldal).

BOON GC.: *Tonsor humanus: rasor and toilet-knife in Antiquity*. Britannia, 22, 21-32, (1991).

CAVALLO P., PROTO MC., PATRUNO C., et al.: *The first cosmetic treatise of history. A female point of view.* Int. J. Cosmetic Sci. 30, 79-86, (2008).

DIAMANDOPOULOS, A.A., GOUDAS, P., DIAMANDOPOULOS, A.H.: *The human skin: a meeting for the ideas about macrocosm and microcosm in ancient Medieval and Greek literature.* Vesalius, 7, 94-101, (2001).

DIAMANDOPOULOS A. *Organic and inorganic cosmetics in the pre-classical eastern Mediterranean*. Int J Dermatol 35, 751–756. (1996).
HAAS N., TOPPE F., HENZ BM.: *Hairstyles in the arts of Greek and Roman antiquity*.Int. J. Dermatol. 10, 298-300, (2005).
HEIBERG IL. Paulus AEGINETA, I. LIPSIAE et BEROLINI: Teubner;1921, (129–134).
JAMES L.: *Images of women. Classical and the late Antique.* Antiquity, 78, 450-452, (2004).
JÓZSA, L.: *Gyógyszerek és gyógyszerészet Bizáncban*. Gyógyszerészet, 48, 101-109, (2004)
KAZSDAN, A. P. , LITVARIN, G.G.: *Bizánc rövid története.* Gondolat Kiadó, Budapest, 1961.
KENNEL S.: *Women's hair*. Klio, 73, 526-536, (1991)
KLIMAKOSZ tész Ióannész: *Vita Dimitrii.* In: Hadzisz, D (szerkesztő): A Bizánci irodalom kistükre. Európa Kiadó, Budapest. 1974.
LARDOS A.: *The botanical materia medica of the Iatrosophicon — a collection of prescriptions from a monastery in Cyprus.* J. Ethnopharmacol. 104, 387-406, (2006).
LARDOS A, PRIETO-GARCIAL J., HEINRICH M.: *Resins and gums in historical iatrosophia textes from Cyprus — a Botanical and medicopharmacological approach.* Frontiers in Pharmaclogy, 2, 1-26, (2011)
LARSON M., HOSKINS B.: T*he mullet: Hairstyle of Gods*. Calvello Books, New York, 1999.
LASCARATOS J., TSIAMIS C., LASCARATOS G., STAVRIANEAS NG.: *The roots of cosmetic medicine: Hair cosmetics in Byzantine times (AD 324-1453).* Int. J. Dermatol. 43, 397-401, (2004).
LAFONT O : *The Book of the Eparch, by Leo VI: interest for the history of pharmacy.* Rev Hist Pharm (Paris) 53, 247-56, (2005)
LEV, E.: *Traditional healing with animals (zootherapy): medieval to present-day Levantine practice*. J. Ethnopharmacol. 85**,** 107-118, (2003).
LIUDPRAND : *Antapodosis és Legatio. In Classen P.: A nyugat és Bizánc a 8.—10. században.* Bizantinológiai Intézeti Alapítvány kiadása. Budapest, 2006.
LJUBARSKIJ JN.: *Michail Psellos*. Athens: Kanakis, 2004. (321 oldal).
MAESTRI D.: *On the description of hair alignment in art.* Hautarzt, 18, 76-81, (1967).
MAGYARY-KOSSA, Gy.: *Magyar Orvosi Emlékek*. Magyar Orvosi Könyvkiadó Társ. Budapest, 1929-1933. III.kötet.
MELITA E*.: Some notes on the external appearance of ordinary women in Byzantium. Hairstyles headdresses. Text and iconography (description of hairstyles and head coverings including nets, turbans, bonnets and head cloths).* Byzantinoslavica, 56, 769-778, (1995).
MILLER, T.S.: *The birth of the hospital in the Byzantine Empire.* J.Hopkins Univ. Press. Baltimore-London. 1985.
MINAROVICOVA E.: *The history of hairstyles in the mirror of ancient coins*. Biatec, 13, 26-27, (2005).
MORAVCSIK, Gy.: *Az Árpád-kori magyar történelem bizánci forrásai*. Akadémiai Kiadó, 1984.
MUMCUOGLU KY: *Human lice: Pediculus and Pthirius. In: D Raoult, M Drancourt, (szerk.): Paleomicrobiology. Past human infections*, Springer, New York, 2008. (215-222 oldal).

OBOLENSKY, D.: *A Bizánci Nemzetközösség*. Bizantinológiai Intézeti Alapítvány kiadása, Budapest, 1999. (50. oldal).
PANAS, M, POULAKOU-REBELAKOU, E., KALFAKIS, N.*: The Byzantine Empress Zoe Porphyrogenita and the quest for eternal youth.* J Cosmetic Dermatol 11, 245–248, (2012).
PAP I., JÓZSA L.: *Abnormalities of hair development and loussines on medieval hair remains. In*.: Papers of the Scientific Session in Szeged (Hungary). Ed.: G.L.Farkas. Univ. Press. Szeged—Ulm. 1990.
PROKOPIOSZ: *Titkos történet*. Helikon Kiadó, Budapest. 1984.
PSELLOS M. *Fourteen Byzantine Rulers.* (Routledge and Kegan P. UK and Yale University Press, USA), 1953. London: Reprint: Penguin Books, 1966. (238–240.oldal).
PUSCHMANN T. *Alexander von Tralles,* I. Band. Amsterdam: Hakkert; 1963.. (446–451 oldal).
STEWART S. *Cosmetics and Perfumes in the Roman World.Gloucestershire*: Tempus; 2007: (123–136 oldal).
VARELLA E.A.: *Experimental techniques and laboratory apparatus in ancient Greece drug and perfume preparation* Med. Secoli, 8, 191- 199, (1996).
VARELLA EA .: *Pharmacy related professions in Byzance*. Med Secoli 19, 653-566, (2007)
WOLFF G.: *Gesichte der Frisur in alten Zeiten*.. Darmstadt. 1952.